

דְּרָשׁוֹת

פרשות אחרי מות - קדושים, תש"פ, מספר 1366

ושלח ביד איש עתי – הידע איש עתו?

יוסף פריאל

המכנה המשותף לשלושת הפרשנים האלה, היא היצמדות למילה "עת": עת ההכנה של האיש, או רגילות האיש בדרכי אותה העת, או האיש הגדול באותה עת.

הנצי"ב שונה מהם ואומר:

פי' הפרחון³ שהוא מלשון הכתוב בס' ישעיה 'לעות את יעף דָּבָר' (נ:ד) – היינו חכם לב ויודע איך לעשות דבר בעתו.

אולם מתברר, שחריגותה של המילה הביאה את חכמי הסוד לקחתו למרחבים אחרים לחלוטין, וכפי שאמר רקנאטי, המקובל האיטלקי בן המאה ה"ג: "וְשִׁלַּח בְּיַד אִישׁ עֵתִי" – נרמז כאן סוד גדול".

ר' אברהם סבע, ממגורשי ספרד, בפירושו "צרור המור" לפרשת "אחרי מות", מתחיל לכוון אותנו:

"וְשִׁלַּח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמְדַבֵּרָה" – אשר פירשו בו בזוהר שהוא איש ראוי להוליך המנחה לסמאל, לפי שסמאל נקרא איש 'רע עין'.⁴ ואמרו שם שהיו מבקשים בכל ישראל איש מוכן 'רע עין' – עינו אחת גדולה מחבירתה... עד שאמרו שם כי אדם אחד 'רע עין' היה בטבריא שכל הרואה אותו היה מטמין עצמו, לפי שכל אדם שרואה בעינו היה ממיתו. ועל זה נאמר "ביד איש עתי" – איש ראוי ומוכן להוליך זאת המנחה לסמאל איש 'רע עין', לקיים מה שנאמר "כְּעֶבֶד פְּאֻדָּנוּ" (יש' כד:ב).

המרחב אליו 'צרור המור' נושא אותנו קשור בדברי הרמב"ן (וי' טז:י), שסודו של טקס השלכת השעיר לעזאזל הוא הענקת מנחה לשדים המושלים במרחבי השלילה של הקיום, כדי להשקיטם. ובלשונו:

וְסִמְךָ אֶהְרֹן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר הַחִי וְהִתְנַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֹנֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְנָתַן אֶתֶם עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר וְשִׁלַּח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמְדַבֵּרָה. וְנִשָּׂא הַשְּׂעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֹנֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזָרָה וְשִׁלַּח אֶת הַשְּׂעִיר בַּמִּדְבָּר (וי' טז: כא-כב).

אחד משיאי יום הכיפורים, הוא שילוח השעיר לעזאזל.¹ חשיבותו של טקס זה רבה כל כך, שהמשנה (יומא, פ"ו מ"ה) קבעה שבפועל ניתן לבטל את איסורי היום שעונשם כרת, ואם נצרך, מתאפשר לאיש ה"עתי", הנושא את השעיר לעזאזל,² לאכול ולשתות בגלל קושי הדרך ומשא השעיר, למרות חומרת איסור היום "כִּי כָּל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תִעָנֶה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה וְנִכְרְתָה מֵעַמִּיהָ" (וי' כג:כט).

מיהו "איש עתי" זה? המילה הנדירה הובילה את המפרשים להצעות שונות:

רש"י הציע "המוכן לכך מיום אתמול".

רשב"ם נכדו הציע "איש הבקי בדרכים

ובמדברות ורגילין בכל עת ששולחין אותו".

הגדיל מהם אברבנאל המציע: "איש גדול

המעלה בזמנו ועתו".

* הרב ד"ר יוסף פריאל הוא רב באריאל, מרצה לתנ"ך וזמר עברי בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות, במכללת אורות ובמכללת גבעת וושינגטון.
** מאמר זה מוקדש לע"נ בני, משה ז"ל, ולמשפחות ששכלו את ילדיהם בשכול אזרחי. שבת זו מוקדשת לכך, וראו בהמשך דבריני.

1 על הביטוי עצמו ראו את הלם, Robert Helm, "Azazel in early Jewish tradition" Andrews University Seminary Studies 32/3 (1994), pp. 217-226, ובבמה זו את מיכאל אביעוז, "על מהותה של מצוות שילוח השעיר לעזאזל", דף שבועי 493 (תשס"ג).

2 יש שזיהו את מקום הטלתו בקרבת מעלה אדומים של היום, בהסתמך על המשך הפרק (שם) המתאר את מסעו של השעיר. דיון בעניין ראו אצל אבי ששון, "דרכו של השעיר המשתלח לאור מקורות חז"ל, עיון גיאוגרפי-היסטורי בשאלה פולחנית", מחקרי יהודה ושומרון, ה (תשנ"ו), עמ' 121-133.

3 כנראה רבי שלמה בן אברהם אבן פרחון (מרקו-איטליה, המאה ה"ב), חבירו של ראב"ע.

4 במקור מופיע הביטוי במשלי כג: "אֵל תִּלְחֶם אֶת לֶחֶם רַע עֵינַי" כביטוי לקמצן שרעה עינו, אך בזוהר זהו מוטיב תדיר המבטא צדדים שליליים בהנהגת העולם והוא קשור למושג העממי "עין הרע".

5 מקור הדברים הוא בזוהר, פרשת "אחרי מות" דף סג עמוד א. וראו גם ברמב"ם, מ"ג, ח"ג פרק מו.

הידע אדם עיתו? כבר אמר קהלת: "כי גם לא ידע האדם את עתו" (ט:יב)!⁹ אולי בתקופת המקדש, עת שרתה שכינה בישראל, ידעו החכמים בעזרת חכמת המזלות דבר שכזה, אך בימיו של חזקוני ובימינו, ברור שאיננו יודעים. אז לדעת את עיתם של אנשים איננו יכולים, אך לתמוך באלה שהגיע עת ילדיהם טרם זמנם – ניתן וצריך.

השבת, פרשת "אחרי מות", מצוינת שבת "המודעות לשכול האזרחי בישראל", שיזם מר פיני רבינוביץ לע"נ בתו דסי ע"ה.¹⁰ אוכלוסייה זו, ששכלה את קרוביה שלא במסגרת צבאית או שלא בתאונת דרכים, אינה נתמכת על ידי שום גורם ממשלתי או ביטוחי, ומטרת העמותה היא לתמוך בהורים ולהעלות את מודעות הציבור לצרכיה.

על חובת האדם לעסוק אף בכך, עמדה כבר הגמרא (סוטה יד ע"א):

וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר "כי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֲכָלָה הוּא" (דב' ד:כד)? אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה, מה הוא מלביש ערומים, דכתיב: "וַיַּעַשׂ ה' אֱ-לֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם" (בר' ג:כא), אף אתה הלבש ערומים; הקב"ה ביקר חולים, דכתיב: "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֵי מִמְרָא" (בר' יח:א), אף אתה בקר חולים; הקב"ה ניחם אבלים, דכתיב: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱ-לֹהִים אֶת־יִצְחָק בְּנֹו" (בר' כה:יא), אף אתה נחם אבלים.

וכפי שכתבנו ב"מדריך למנחם ולמנוחם":¹¹ ניחום אבלים הוא לא רק הגעה לשבעה, אלא תמיכה וליווי המשפחה השכולה על צרכיה השונים.

שנתבשר רק בשורות טובות.

9 ספר מהפכני חסר גבולות ביום שהמוסיקה מתה, כתב אופיר טושה גפלה (ירושלים 2010). הספר עוסק בנער מסתורי המגיע לעיירה הדמיונית אינוביל. הנער יודע את התאריך המדויק שבו ילכו לעולמם בני העיירה והספר מתאר את קורותיה של צעירה המסרבת לאפשר למוות להכניע את חייה, בעיר שכל תושביה הניחו לבשורת המוות להכתיב את חייהם.

10 סיפוריה של דסי, בעלת ה"עיוגולים של שמחה" מוכר ומכאיב. העמותה שהקים פיני, שאף הובילה לחקיקת כמה חוקים לטובת משפחות השכול, נקראת "יקיר לי – יד ולב לשכול האזרחי". אתר העמותה: https://www.yakirli.org/?fbclid=IwARoopYeYTshwCLNsuqW-noAQV9w7LZ_p-sieioKh6mYio-2DuTrJDHcudJU

11 "וימאן להתנחם" – המדריך למנחם ולמנוחם", דף שבועי מס' 1147 (תשע"ו), סעיף 20, ובקישור: <https://www1.biu.ac.il/Parasha/Vayeshev/Priel>

אבל צוה הקב"ה ביום הכפורים שנשלח שער במדבר לשר המושל במקומות החרבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כחו יבא חורבן ושממון, כי הוא העילה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחרבן... ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקין בלשון רבותינו, ובלשון הכתוב "שְׁעִירִם" (וי' יז:ז), כי כן יקרא הוא ואומתו שיעיר. ואין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראנו שציונו כך.⁶

ר' פנחס הלוי הורוויץ (פולין-גרמניה, המאה ה"ח, בעל ה"הפלאה", רבו של החתם סופר) ממשיך בדרך הסוד:

כי עשו וציד מספרו ת"פ (כמספר ליל"ת) והוא נרמז ג"כ במ"ש "וְשַׁלַּח בְּיַד אִישׁ עֵתִי". כי "עֵתִי" מספרו ת"פ ובעלה נקרא "איש עת"י". וירמז עוד "הַמְדַבֵּרָה" כי מדבר מספרו רמ"ו והוא כמספר עזאזל עם מספר סמא"ל, כי שניהם מספרם רמ"ו כמספר "מדבר". ובהלקח ממנו שם אל שהוא מספר עזאזל וס"ם (=סמאל), הוא מספר רט"ו כמספר "גזרה".

עולם הסוד, הבנוי גם על גימטריות, ממשיך לרמוז אך במקצת עד כמה איננו מבינים את מהותו של ה"איש העתי". הבאנו ציטוטים אלה כאן רק כדי להדהד את הפער שבין הבהירות הפשטית של הביטוי לבין התפיסה הקבלית שלו. נחזור לכותרת המאמר. חזקוני, איש צפון צרפת מן המאה ה"ג,⁷ מדהים את הקורא בפירושו למילה זו:

נמצא במדרש:⁸ "עֵתִי" – שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה, שהרי הנושא את השעיר אינו עובר שנתו, לכך היו בוררין איש שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה. וחכמת המזלות היתה קלה בעיניהם.

לא ברור לאיזה מדרש מפנה חזקוני (שנים רבות חיפשתי ולא מצאתי את מקורו), אולם תורף דבריו מדהים: בוחרים אדם שיודעים שהגיעה עיתו!

6 וראו בבמה זו את אלכסנדר קליין "השעיר המשתלח" דף שבועי מס' 391 (תשס"א). המשך דבריו בדף שבועי מס' 1167 (תשע"ו), וראו גם את סקירת יאיר ברקאי על התגובות לרמב"ן זה, במאמרו "השעיר לעזאזל", בדף שבועי מס' 1267 (תשע"ז).

7 כך הכרענו בעבודת הדוקטור שלנו. ראו: דרכו הפרשנית של חזקיה בן מנוח (חזקוני) בפירושו לתורה, רמת-גן 2010, עמ' 333.

8 על מקורותיו המזוהים של חזקוני, ראו בעבודתנו (הערה קודמת), עמ' 153-156.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף